Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ*

Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.)

У статті на основі невідомих і маловідомих документів розкривається питання створення й діяльності радянських парамілітарних формувань у західних областях УРСР. Автор довів, що винищувальні батальйони та групи охорони громадського порядку відіграли свою роль у боротьбі з українським визвольним рухом.

Ключові слова: винищувальні батальйони, групи охорони громадського порядку, ОУН, УПА, парамілітарні формування, спецоргани.

У новітніх дослідженнях історії українського національно-визвольного руху 1940–1950-х рр. порушуються проблеми діяльності підпілля, запілля, УПА, їх боротьби з радянською окупацією та подається характеристика засобів і методів роботи органів державної безпеки. Як з'ясувалося, одним з апробованих та дієвих механізмів боротьби підрозділів НКВС–МВС і НКДБ–МДБ з українськими повстанцями стало створення переважно з представників місцевого населення винищувальних батальйонів (ВБ), а пізніше — груп охорони громадського порядку (ГОГП). Сутність та діяльність цих утворень потребують, на нашу думку, подальшого вивчення.

---

* *Ільницький Василь Іванович* — кандидат історичних наук, старший викладач кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка.

Створення у західних областях УРСР в окреслений період винищувальних батальйонів уже ставало предметом наукових студій І. Біласа, В. Сергійчука, Ю. Киричука, С. Макарчука, К. Науменка, О. Лисенка, А. Кентія, Д. Вєдєнєєва та Г. Биструхіна[1]. Особливості ж функціонування цих парамілітарних структур у регіонально-територіальному зрізі становлять перспективу таких досліджень. Винятком серед них є дисертація та стаття О. Безносюка про участь ВБ у боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА на Станіславщині в 1944–1954 рр.[2], публікації автора цієї статті у співавторстві із М. Галівим про діяльність

---

[1] *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К.: Либідь; Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.; *Сергійчук В.* Десять буремних років: Західноукраїнські землі у 1944–1945 рр.: Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – 944 с.; *Його ж.* Самі себе звоювали: Діяльність винищувальних батальйонів проти українського національно-визвольного руху. – К.: Укр. вид. спілка, 2003. – 80 с.; *Киричук Ю.* Український національно-визвольний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика. – Л.: Добра справа, 2003 – 464 с.; *Макарчук С.* Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944–1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) // Дрогобицький краєзнавчий збірник: Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 65–91; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси / Авт. кол.: В. Дзьобак, І. Ільюшин, А. Кентій, С. Кульчицький, О. Лисенко, І. Патриляк. – К., 2005. – 495 с.; *Науменко К.* Відродження і функціонування радянської карально-репресивної системи на західноукраїнських землях (1944–1953) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – Л., 2008. – С. 566–577; *Вєдєнєєв Д., Биструхін Г.* Двобій без компромісів: Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки. – К.: КІС, 2007. – 568 с.

[2] *Безносюк О.П.* Діяльність винищувальних батальйонів та груп охорони громадського порядку на Прикарпатті в 1944–1954 рр.: Автореф. дис. … канд. іст. наук. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.; *Його ж.* Винищувальні батальйони в боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА на теренах Станіславщини в 1944–1945 рр. // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. 14. – С. 364–370.

ВБ у Дрогобицькій області (1944–1948 рр.)[3] та Г. Стародубець — про роль парамілітарних формувань у боротьбі з оунівським піділлям[4].

Метою нашого дослідження є вивчення процесу формування та діяльності (чисельність, завдання, бойова ефективність тощо) радянських парамілітарних структур на теренах підпільного територіального утворення ОУН — Карпатського краю (обіймав Дрогобицьку, Закарпатську, Станіславську, Чернівецьку області УРСР) у 1944–1954 рр.

ВБ почали створювати в перші дні німецько-радянської війни відповідно до постанови Ради народних комісарів СРСР від 24 червня 1941 р. «Про заходи щодо боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника у прифронтовій зоні». Уже наступного дня нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія видав наказ, відповідно до якого в районах, що прилягали до лінії фронту, створювалися винищувальні загони, їх штаби й оперативні групи[5]. На західноукраїнських землях завдяки стрімкому наступу Червоної армії цей процес було поновлено в 1944 р. Так, у Станіславській області перші ВБ сформували вже у квітні–травні, Дрогобицькій — у серпні, відразу після відходу німців, Чернівецькій — у липні, Закарпатській — у жовтні 1944 р. На них покладалися завдання щодо боротьби з парашутними десантами й диверсантами противника, затримання дезертирів Червоної армії і «трудового фронту», підтримання «революційного порядку» в районах[6].

---

[3] *Галів М., Ільницький В.* Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобицькій області (1944–1948 рр.) // Український визвольний рух. – 2009. – Вип. XIII. – С. 195–230.

[4] *Стародубець Г.* Радянські парамілітарні формування у боротьбі з оунівським підпіллям у західних областях України // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2010. – Вип. 16. – С. 167–177.

[5] *Безносюк О.* Винищувальні батальйони в боротьбі проти збройних формувань ОУН і УПА на теренах Станіславщини в 1944–1945 рр. – С. 365.

[6] Державний архів Львівської області (*далі* – ДАЛО), ф. 5001, оп. 2, спр. 125, арк. 27.

ВБ формувалися з колишніх учасників партизанських загонів, партійно-радянського активу, комсомольців, безпартійних, фізично здорових чоловіків і жінок, що проявили себе «з хорошої сторони стосовно радянської влади в період німецької окупації»[7]. Командирами призначалися начальники райвідділів внутрішніх справ чи їх заступники, обов'язки заступника командира батальйону з політичної частини, за рішенням бюро райкому, виконував один із секретарів РК КП(б)У. Директивні розпорядження зобов'язували підбирати на посади начальників штабів осіб, що знають військову справу та здатні організувати оперативно-службову діяльність і бойову підготовку особового складу, з обов'язковим їх затвердженням на бюро райкому КП(б)У[8].

Винищувальним батальйонам передавали трофейну зброю, у тому числі вилучену у місцевого населення. Військова підготовка особового складу здійснювалася відповідно до розробленого штабом ВБ УНКВС плану з розрахунку 20 годин на місяць, а політична — за програмою РК КП(б)У у вільний від роботи час. Для швидкого реагування за батальйонами закріплювалися автомобілі будь-якої організації району та певна кількість гужового транспорту. Відповідальність за забезпеченням продуктами харчування покладалася на райторги, які були зобов'язані утримувати триденний запас на випадок проведення бойових операцій. При ВБ передбачалося організовувати групи зв'язку. У всіх населених пунктах із місцевого населення створювалися групи сприяння, члени яких зобов'язувалися інформувати про парашутні десанти, появу шпигунів, диверсантів чи просто підозрілих осіб. Неабияке значення надавалося і грошовому забезпеченню. Так, на період участі в операціях за бійцями зберігався оклад за основним місцем праці, а в колгоспах здійснювалося нарахування трудоднів[9].

---

[7] Галузевий державний архів Служби безпеки України (*далі* — ГДА СБ України), ф. 13, спр. 372, т. 57, арк. 182.

[8] ДАЛО, ф. 5001, оп. 2, спр. 125, арк. 27–28.

[9] Там само, арк. 27–28.

В архівних документах констатується низька боєздатність винищувальних батальйонів. Зокрема, на цьому наголошувалося під час наради секретарів обкомів КП(б)У та начальників управлінь МВС і МДБ за участю першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича, яка відбулася у Львові 23 квітня 1947 р., висувалися навіть пропозиції розпустити ці формування[10]. Зрештою, під час аналогічного зібрання у Львові рівно через рік перший секретар компартії УРСР М. Хрущов, у зв'язку з тим, що ВБ, по суті, «не ведуть ніякої роботи зараз зі знищення банд, а несуть головним чином караульну службу з охорони колгоспів, МТС та інших господарств», запропонував передати їх з відання МДБ до МВС. Це питання він відклав до прийняття спеціальної постанови ЦК КП(б)У, але наголосив на необхідності на місцях негайно підпорядкувати ВБ дільничним уповноваженим міліції[11]. Заступник міністра внутрішніх справ УРСР генерал-майор А. Булига запропонував начальникам УМВС західних областей до вказівки МВС СРСР про порядок прийому винищувальних батальйонів від МДБ УРСР до системи органів МВС оперативно підпорядкувати їх у селах дільничним уповноваженим міліції, у районах — заступникам начальника РВ МВС, а в областях — заступникам начальника УМВС[12].

Пізніше на основі постанови політбюро ЦК КП(б)У № 166/86 від 1 червня 1948 р. «Про поліпшення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва та ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР» міністр внутрішніх справ Т. Строкач видав наказ, відповідно до якого до 10 серпня 1948 р. від органів МДБ УРСР вимагалося прийняти бійців винищувальних батальйонів, які за своїми політичними і діловими рисами придатні для використання їх у групах охорони громадського порядку в селах. Ураховуючи, що останні своїм завданням мали охорону колгоспів — бійців ВБ, які не були членами колективних гос-

---

[10] *Сергійчук В.* Десять буремних років… – С. 582–583.

[11] ДАЛО, ф. 5001, оп. 9, спр. 145, арк. 112–113.

[12] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 34 (1953), спр. 2, арк. 69.

подарств (у тих селах, де існували колгоспи) до груп з охорони громадського порядку (ГОГП) приймати не рекомендувалося. Натомість зараховували громадян (колгоспників, селян-одноосібників, робітників, службовців), які досягли 18-річного віку, без судимості, не перебували під слідством, не були скомпрометовані перед радянською владою та висувалися сільрадою чи правлінням колгоспу. Прийом проводив начальник РВ МВС після ретельної перевірки (за місцем проживання), а також за спеціальними обліками. Після цього кожному членові ГОГП видавалося посвідчення встановленого зразка. Групи організовувалися за спеціальним планом, затвердженим райвиконкомом, у всіх населених пунктах, колгоспах, радгоспах і МТС. Очолював їх представлений начальником РВ МВС старший, кандидатуру якого, після погодження з місцевими радянськими та партійними органами, затверджував виконком районної ради. До кожної ГОГП райвиконком призначав політрука. Кількісний склад визначався начальником РВ МВС за погодженням із місцевими партійно-радянськими структурами та виходячи з масштабів завдань і чисельності населення. ГОГП мали виконувати переважно охоронні функції. Видача зброї й боєприпасів відбувалася через старшого групи з розрахунку не менше 1/3 на всіх членів групи[13]. Станкових і ручних кулеметів, а також гранат, у них не було[14].

Відновлені в 1944 р. винищувальні батальйони перебували у стані перманентної реорганізації. За задумом влади, вони мали перетворитися на «масовий народний рух проти оунівського бандитизму»[15]. Наприкінці 1945 р. саме з цією метою почали замінювати начальників районних штабів на тих працівників, котрі володіли українською мовою, знали побут та особливості життя населення західних областей УРСР. Реорганізація торкнулася й рядового складу, до якого залучали місцевих жителів, що мали авторитет у селах чи демобілізованих військовослужбовців.

---

[13] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 34 (1953), спр. 2, арк. 74.

[14] Там само, арк. 70–71.

[15] Там само, оп. 75 (1953), спр. 60, арк. 304.

Зауважимо, що на кінець 1944 р., після остаточного звільнення території України від нацистів, завдання винищувальних батальйонів суттєво змінилися — їх переорієнтували на боротьбу з українським національно-визвольним рухом, а у структурно-оперативному плані наділили функціями відділів боротьби з бандитизмом. Власне, першочерговим завданням створеного 1 грудня 1944 р. Головного управління боротьби з бандитизмом НКВС СРСР була

> «організація винищувальних батальйонів, їх навчання, матеріальне забезпечення й оперативне використання»[16].

Крім ведення боротьби з підпіллям та виловлювання дезертирів, на бійців ВБ покладалися обов'язки організації охоронної служби у селах і містах, на підприємствах та установах (заводах, фабриках, радгоспах, колгоспах, РВ НКВС тощо), а також на залізницях і шосейних шляхах. Згодом з'явилися й інші завдання, зокрема охорона виборчих комісій під час проведення виборів до Верховних Рад СРСР (10 лютого 1946 р.) та УРСР (9 лютого 1947 р.), допомога у збиранні різних податків («контингентів»)[17]. Інколи ВБ залучалися до проведення депортацій населення[18], а радянські спецоргани використовували їх особовий склад ще й у провокативних цілях[19].

До обов'язків груп охорони громадського порядку входили підтримання порядку на території населених пунктів, колгоспів, радгоспів, МТС, особиста безпека громадян; охорона державного, кооперативно-колгоспного й особистого майна; патрулювання населених пунктів, організація засідок, секретів згідно з розробленим і затвердженим райвідділом внутрішніх справ планом; чергування у клубах, кіно, базарах та інших місцях скупчення людей; виявлення й повідомлення у сільраду чи старшому групи про всіх, хто прибув у населений пункт; недопущення ночівель приїжджих, які не мали на це дозволу

---

[16] *Білас І.* Репресивно-каральна система… – Кн. 1. – С. 258.

[17] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 357; т. 77, арк. 20.

[18] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 47, арк. 9.

[19] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 365.

сільради; затримання й доставляння до найближчого відділу внутрішніх справ осіб, які здійснили злочин чи порушували громадський порядок; охорона місць злочинів; оповіщення населення, організація заходів щодо боротьби з нападами на населені пункти, колгоспи, радгоспи, МТС[20].

Директивні документи передбачали добровільність, однак для реалізації партійно-урядових рішень використовувалися будь-які засоби — від звичайного адміністрування до шантажу й насильства[21]. Створення винищувальних батальйонів і груп охорони громадського порядку у Карпатському краї проходило з великими труднощами з огляду на широку підтримку оунівського підпілля та формувань УПА з боку місцевого населення, небажання надавати допомогу радянцям[22]. Виділимо декілька груп і категорій населення, яких у 1944–1954 рр. удавалося добровільно чи примусово залучити до співпраці: 1) робітники та працівники радянських установ й організацій у містах (незважаючи на те, що створення парамілітарних формувань розпочалося саме в містах, вони були найменш чисельними); 2) селяни-бідняки, що піддалися радянській агітації чи силовому тиску; 3) репатріанти з Німеччини та інших європейських країн (здебільшого колишні остарбайтери), яких під загрозою виселення до Сибіру змушували співпрацювати з радянською владою (не раніше 1945 р.); 4) демобілізовані військовослужбовці (так само не раніше 1945 р.); 5) комсомольці (передовсім місцеві) й «актив»; 6) колишні бійці УПА, що «зголосилися» до відділів внутрішніх справ з огляду на амністії[23].

Слід зазначити, що партійне керівництво західних областей республіки планувало створення ще й спеціальних ВБ, органі-

---

[20] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 34 (1953), спр. 2, арк. 75, 77; оп. 59 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 12.

[21] Там само, ф. 13, спр. 376, т. 73, арк. 141; ДАЛО, ф. 5001, оп.7, спр. 219, арк. 165, 170.

[22] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 47, арк. 10.

[23] Там само, арк. 6, 64; спр. 53, арк. 175; оп. 7, спр. 66, арк. 218; оп. 8, спр. 264, арк. 326; спр. 218, арк. 13; спр. 219, арк. 165; ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 52, арк. 27; т. 78, арк. 278; спр. 372, т. 97, арк. 184.

зованих винятково з комуністів і комсомольців. Так, у листі до міністра внутрішніх справ УРСР Т. Строкача і командувача внутрішніми військами Фадєєва від 23 вересня 1946 р. секретар Дрогобицького обкому С. Олексенко визнавав, що з огляду на недостатню кількість сил для боротьби з «українсько-німецькими націоналістами» на минулій нараді у Львові він висловив пропозицію щодо озброєння комуністів і комсомольців, однак М. Хрущов її не підтримав[24].

Національний склад ВБ і пізніше ГОГП відображав загалом специфіку регіону — переважали, звісно, українці. Проте на початковому етапі створення до цих формувань залучалася значна кількість поляків (зважаючи на загострення українсько-польських стосунків в 1943–1944 рр.), яких використовували в антиукраїнських акціях. Наприклад, на 1 січня 1945 р. у винищувальних загонах Дрогобицької області нараховувалося 5660 осіб, з яких росіян було 460, українців — 3849, поляків — 1288, євреїв — 58, циган — 6, білорусів — 5, татар — 1[25]. Отже, лише на Дрогобиччині «яструбки» польської національності на той час становили 22,75% від загальної кількості бійців винищувальних батальйонів. З огляду на тогочасне співвідношення польського й українського населення області (приблизно 125 тис. на 1 млн осіб, тобто 12,5% поляків) це було доволі багато.

У зв'язку з переселенням польської нацменшини з України до Польщі кількість бійців-поляків поступово зменшувалася. До того ж із кінця 1944, а особливо в 1945 рр., НКВС проводив «чистку» винищувальних батальйонів від поляків, яким часто (і небезпідставно) закидали причетність до Армії Крайової чи розбійницьке поводження з місцевим українським населенням[26]. Однак ще навіть у 1946 р. ВБ у деяких селах складалися винятково з поляків. Так, на червень того року в с. Сусідовичі Старосамбірського району всі члени винищувальної групи (10 бійців) були поляками[27].

---

[24] ДАЛО, ф. 5001, оп. 7, спр. 220, арк. 35.

[25] Там само, оп. 6, спр. 47, арк. 5.

[26] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 71, арк. 304.

[27] ГДА СБ України, т. 78, арк. 290.

Таку політику радянського режиму яскраво ілюструють звітні документи, в яких чекісти визнають, що охорону нафтопромислів на території Дрогобицької області здійснювало місцеве населення переважно польської національності. У зв'язку з тим, що більшість (до 70%) поляків, які перебували в охороні, зареєструвалася на виїзд до Польщі, а частина з них уже виїхала, склалася катастрофічна ситуація з кадрами[28].

Орієнтація органів НКВС на масове залучення поляків до винищувальних батальйонів, як зауважив С. Макарчук, негативно вплинула на й без того напружені українсько-польські відносини на рівні сільських громад і районів[29]. Щоправда, керівництво репресивних органів визнавало наявність проблем через присутність поляків у ВБ. Так, начальник Дрогобицького УНКВС генерал-майор О. Сабуров, висловлюючи своїм підлеглим невдоволення «стрибками»-поляками, дорікав, що вони «шляп польських набрали у ВБ»[30].

У чекістських аналітичних документах ішлося, що:

> «сили органів МВС–МДБ і радянського партійного активу також були малочисельними й зазнавали великих втрат, у зв'язку з цим органи МВС–МДБ, починаючи з 1944 р., почали створювати із числа місцевого населення (перший час переважно з осіб польської національності) невеликі групи самооборони в районних центрах [...], які пізніше переросли у т. зв. винищувальні батальйони. [...] поляки, захищаючись, охоче приймали пропозиції на створення груп самооборони, а пізніше й участі у проведенні операцій із ліквідації оунівських банд»[31] .

Після остаточного переселення польського населення у 1946 р. ця проблема зникла, й у ГОГП за національним складом переважали українці.

Щодо вікового цензу та освітнього рівня бійців говорити досить складно, оскільки відповідні документи відсутні. Чи-

---

[28] ГДА СБ України, ф. 71, оп. 6, спр. 80, арк. 31.

[29] *Макарчук С.* Радянські методи боротьби з ОУН і УПА... – С. 85.

[30] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 26, арк. 37.

[31] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 388–389.

сельність ВБ у Дрогобицькій, Закарпатській, Станіславській і Чернівецькій областях упродовж 1944–1954 рр. постійно змінювалася. У західному регіоні УРСР станом на 5 червня 1945 р. загалом діяло 212 винищувальних батальйонів, у складі яких налічувалося 28 895 бійців, та 2666 груп сприяння охороні громадського порядку, в яких перебувало 29 884 особи, з них у Дрогобицькій області — 29/4929 та груп сприяння 304/2305; Станіславській — 36/3837, 376/5237; Чернівецькій — 17/2491, 318/2506[32]. Загалом станом на 1 липня 1945 р. на всій території УРСР функціонувало 770 винищувальних батальйонів загальною чисельністю 64 314 осіб, а також числилося 16 414 груп сприяння, в яких перебувала 121 166 осіб. Протягом 3-го кварталу 1945 р. додатково було сформовано 95 груп. Отже, станом на 1 жовтня 1945 р. діяло 16 509 груп сприяння чисельністю 120 003 особи, які в основному поповнювалися за рахунок демобілізованих з армії[33] . Зауважимо, що за вказівкою НКВС УРСР від 13 листопада 1945 р. всі парамілітарні формування (навіть дрібні групи) почали називати винищувальними батальйонами, а їх чисельність у селі планувалося довести до 20–30 бійців[34] . Тож до своїх довідок та звітів радянські спеціальні органи вносили загальну кількість учасників, у тому числі й груп сприяння та груп самоохорони. Саме цим можна пояснити велику різницю у цифрах документів. Різке (вдвічі) збільшення чисельності особового складу за короткий період, на нашу думку, пояснюється лише довільними приписками. Звісно, мали місце й об'єктивні причини збільшення кількості ВБ (наприклад, забезпечення проведення виборів до Верховної Ради СРСР).

У зв'язку із запровадженням покарань за приписування чисельності ВБ почалося впорядкування списків. Так, станом на 1 січня 1946 р. у західних областях УРСР числилося 2154 винищувальних батальйони з особовим складом у кількості 39 729 (за іншими даними — 37 727[35]) осіб, у тому числі у Дро-

---

[32] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 253.

[33] Там само, ф. 2, оп. 75 (1953), спр. 3, арк. 173–174.

[34] *Вєдєнєєв Д., Биструхін Г.* Двобій без компромісів… – С. 331–332.

[35] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 70 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 44.

гобицькій області — 153 ВБ загальною чисельністю 2717 осіб, Станіславській — 256/5595, Чернівецькій — 185/2809[36].

Протягом квітня–липня 1946 р. відбулися значні зміни в кількісному складі ВБ. Як відомо, 18 квітня того року оргбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про посилення політичної роботи, підвищення більшовицької пильності та бойової виучки у винищувальних батальйонах західних областей УРСР», яка передбачала перетворення їх на

> «морально-політично стійкі й організаційно-зміцнені бойові підрозділи, здатні вести активну боротьбу з залишками українсько-німецьких націоналістів».

Для цього, зокрема, планувалося провести ретельну перевірку всього складу кожного батальйону та

> «очистити їх від ворожих елементів, а також від осіб, що раніше перебували в бандах і не довели свою відданість радянській владі активною боротьбою з бандитизмом».

Постанова також зобов'язувала органи МВС і МДБ УРСР докорінним чином поліпшити агентурну роботу серед особового складу та забезпечити наявність в кожному ВБ не менше 2–3 «секретних співробітників»[37].

«Чистка» батальйонів призвела до розформування десятків підрозділів. У результаті у всіх західних областях із лав ВБ було відраховано 12 724 особи, з яких 486 заарештували за зв'язки з підпіллям. Найбільше «ворожих елементів» було виявлено у парамілітарних формуваннях Станіславської області — 33%[38]. Аналогічною була ситуація й на Дрогобиччині. Приміром, на 30 квітня 1946 р. тут числилося 465 батальйонів загальною кількістю 7323 особи (за іншими даними — на 1 травня було 7423 особи)[39]. Із них у травні було розформовано 89 ВБ (838

---

[36] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 75 (1953), спр. 6, арк. 305–306.

[37] *Сергійчук В.* Десять буремних років… – С. 488.

[38] *Стародубець Г.* Радянські парамілітарні формування у боротьбі з оунівським підпіллям у західних областях України. – С. 175.

[39] ДАЛО, ф. 5001, оп. 7, спр. 221, арк. 31.

бійців) (за іншими даними — «скоротили» 88 батальйонів чисельністю 1174 особи)[40]. Зауважимо, що на 15 липня 1946 р. в усіх винищувальних батальйонах Дрогобицької області функціонували 19 резидентів та 191 «агент-інформатор»[41]. Загалом, станом на 1 грудня 1946 р. у західних областях УРСР залишилося 1757 ВБ у складі 33 461 особи. Для боротьби з оунівською агентурою протягом 1946 р. було завербовано 2802 інформатора[42].

Активне розформування винищувальних батальйонів у Дрогобицькій і Станіславській областях не пройшло повз увагу партійного керівництва республіки. У постанові політбюро ЦК КП(б)У «Про стан боротьби з українськими націоналістами у західних областях УРСР» від 4 жовтня 1946 р. зазначалося:

> «Особливо погано керують винищувальними батальйонами в Дрогобицькій області. Замість зміцнення існуючих винищувальних батальйонів і створення нових, як цього вимагало рішення ЦК КП(б)У від 18 квітня 1946 р., Дрогобицький обком КП(б)У й органи МВС, не бажаючи займатися копіткою працею, стали на шлях масового розформування винищувальних батальйонів»[43].

Після цього управління МВС Дрогобицької області почало поступово збільшувати кількість бійців. Невдовзі секретар Дрогобицького обкому І. Горобець повідомляв організаційно-інструкторський відділ ЦК КП(б)У про те, що в області на 1 грудня 1946 р. діє 118 ВБ у складі 2276 озброєних та понад 100 батальйонів у складі 1500 неозброєних бійців. Водночас він визнавав, що й досі повністю не виконано постанови ЦК КП(б)У про доведення чисельності формувань до 5000 озброєних осіб[44].

Станом на 19 лютого 1947 р. у західних областях діяло 1909 ВБ (35 125 бійців), що мали на озброєнні 1369 ручних кулеме-

---

[40] ДАЛО, ф. 5001, оп. 7, спр. 221, арк. 31.

[41] Там само, арк. 26.

[42] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 70 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 44–45.

[43] *Сергійчук В.* Десять буремних років… – С. 533.

[44] ДАЛО, ф. 5001, оп. 7, спр. 220, арк. 82; спр. 66, арк. 259.

тів, 5324 автомата, 28 700 гвинтівок, 424 пістолета, 10 246 гранат, 2 284 264 патрона. Із них у Дрогобицькій області — 125 ВБ (2477 бійців, 163 ручних кулемета, 1134 автомата, 5309 гвинтівок, 5180 гранат, 964 429 патронів); у Станіславській — 276/5472 бійця (123 ручних кулемета, 493 автомата, 3909 гвинтівок, 40 пістолетів, 515 гранат, 207 578 патронів); у Чернівецькій — 247/3406 бійців (68 ручних кулеметів, 400 автоматів, 3106 гвинтівок, 1203 гранати, 170 963 патрона); у Закарпатській — 116/1684 бійця (91 ручний кулемет, 285 автоматів, 953 гвинтівки, 82 151 патрон)[45]. Попри задекларовану кількість бійців радянські спецоргани фіксували недокомплектування ВБ по різних районах усіх областей.

Після реорганізації ВБ у ГОГП змінювалися не лише їх функції, але й чисельність. Так, станом на 10 вересня 1948 р. органи МВС створили 5213 ГОГП у складі 68 542 осіб, на озброєнні яких було 27 400 одиниць вогнепальної зброї. Однак для того, щоби повністю «прикрити» населені пункти, колгоспи, об'єкти «соціалістичної власності», потрібно було додатково створити 4508 груп із 16 500 одиницями озброєння[46]. І такий брак заповнили до травня 1949 р. У сільській місцевості західних областей УРСР із колгоспників і бідняків-одноосібників організували 6595 груп охорони громадського порядку у складі 86 763 осіб, які мали на руках 50 226 стволів нарізної зброї. Під їх охороною було 4659 колгоспів, 56 радгоспів, 166 МТС, 107 лісорозробок і 262 промислових підприємства[47].

Станом на 1 січня 1951 р. у західних областях УРСР діяло 5484 ГОГП у складі 44 783 бійців (при колгоспах 5286 груп, у них 43 202 особи; радгоспах — 28/218; МТС — 71/409; лісорозробках — 58/371; в неколективізованих селах — 41/58) при 35 816 стволах вогнепальної зброї та 442 091 одиниці боєприпасів[48]. Із них у Дрогобицькій області було 739 ГОГП із 4335

---

[45] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 250.

[46] Там само, ф. 2, оп. 92 (1951), спр. 14, арк. 7.

[47] Там само, спр. 9, арк. 11–12; оп. 89 (1959), спр. 105, арк. 289–290.

[48] Там само, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 267.

бійцями (4435 одиниць зброї, 64 927 боєприпасів), Станіславській — 579/5499 (4469/66 570), Закарпатській — 516/6830 (1126/18 148), Чернівецькій — 100/878 (878/10 728)[49]. У зв'язку із фактичною ліквідацією підпілля чисельність ГОГП зменшилася. Зокрема, у березні 1953 р. у західних областях перебувало 4535 ГОГП із 30 039 бійцями. Із них у Волинській області — 607/4295, Рівненській — 557/4090, Тернопільській — 717/5080, Львівській — 907/3502, Станіславській — 679/3741, Дрогобицькій — 685/2816, Чернівецькій — 194/320, Закарпатській — 189/6185[50]. Відмова від цих формувань відбувалася поступово й тільки в тих місцевостях, де вже не було жодного підпільника. Наприклад, станом на 13 січня 1953 р. у Чернівецькій області налічувалося 52 групи ГОГП у складі 320 осіб. Після остаточної ліквідації місцевого підпілля чисельний склад було переглянуто, а ГОГП залишили тільки в тих селах, які межували з Тернопільською і Станіславською областями, і там, де ще не було остаточно ліквідовано оунівську мережу[51].

Нам невідомо про масове використання різних форм заохочення бійців ВБ і ГОГП, однак окремі факти є. Так, у третьому кварталі 1945 р. за активну боротьбу з підпіллям 15 командирам видали грошову премію, а 83 бійця і командира відзначили подяками[52]. Збереглася також інформація, що окремим сім'ям загиблих членів ВБ надавалася матеріальна допомога[53]. Як правило, винагороду отримували бійці, що безпосередньо вбивали чи спричинялися до ліквідації того чи іншого підпільника.

Бойова підготовка особового складу ВБ у Дрогобицькій, Закарпатській, Станіславській, Чернівецькій областях здійснювалася на основі плану, розробленого штабом ВБ управління НКВС, а політвиховна робота лягала на плечі райкомів партії.

---

[49] ГДА СБ України, ф. 2-Н, оп. 92 (1951), спр. 9, арк. 16; ф. 13, спр. 372, т. 94, арк. 267; т. 97, арк. 267; ф. 71, оп. 6, спр. 341, арк. 153.

[50] Там само, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 1, арк. 175.

[51] Там само, арк. 204.

[52] Там само, оп. 75 (1953), спр. 3, арк. 177.

[53] Там само, ф. 71, оп. 6, спр. 98, арк. 47–52.

Із бійцями ВБ проводили навчання й вишколи за спеціальними програмами[54].

Зауважимо, що рівень бойової та політичної підготовки бійців радянських парамілітарних формувань був їх «ахіллесовою п'ятою» впродовж усього періоду функціонування. На засіданнях обкомів, райкомів КП(б)У, де розглядалися питання участі ВБ у боротьбі проти українського визвольного руху, обов'язково поставало питання підвищення рівня вишколу[55]. У документах неодноразово відзначалися факти самогубств та самострілів бійців унаслідок недбалого чи невмілого поводження зі зброєю[56]. Водночас давалися рекомендації щодо того, що 70% виховної програми повинні займати практичні справи, а решта — для самостійного вивчення. Робився акцент на використанні особистого прикладу[57]. Центр постійно контролював і надавав практичну допомогу в роботі. Так, у 4-му кварталі 1945 р. було здійснено 7 виїздів, що в перерахунку дорівнювало 169 особо/дням, офіцерів УББ НКВС УРСР до західних областей для практичної допомоги винищувальним батальйонам[58]. Унаслідок цього було сформульовано вказівки:

а) проводити інтенсивну роботу з формування нових сільських ВБ із розрахунком, щоби протягом 1-го кварталу 1946 р. організувати загони чисельністю 20–30 осіб у кожному населеному пункті (де була сільрада, колгосп, радгосп, МТС і промислові підприємства);

б) організовувати щоденну роботу з очищення місцевих формувань від «агентури, зрадників, шкурників, мародерів та іншого нестійкого елементу»;

в) проводити вербування агентурно-інформативного елементу для висвітлення місцевих формувань (вербування про-

---

[54] ГДА СБ України, ф. 2-Н, оп. 75 (1953), спр. 6, арк. 314–316; ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 47, арк. 5–7; оп. 7, спр. 221, арк. 41.

[55] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 47, арк. 11; оп. 2, спр. 125, арк. 21.

[56] ГДА СБ України, ф. 71, оп. 6, спр. 72, арк. 30.

[57] Там само, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 241.

[58] Там само, ф. 2, оп. 75 (1953), спр. 6, арк. 326.

водити з розрахунку, щоб у кожному батальйоні було 2–3 інформатори);

г) посилити політично-виховну роботу серед особового складу[59].

Протягом 1944–1954 рр., попри всі директиви й партійні настанови, стан бойової та політичної підготовки бійців ВБ і ГОГП залишався низьким. У постанові оргбюро ЦК КП(б)У від 18 квітня 1946 р. «Про посилення політичної роботи, підвищення більшовицької пильності та бойової виучки у винищувальних батальйонах західних областей УРСР» встановлювали мінімальні норми навчального часу для підготовки бійців — не менше 4-х годин на тиждень для політзанять і не менше 4-х годин на 10 днів для бойової підготовки[60]. Як бачимо, на політвиховання відводилося більше часу, і це не дивно, адже передовсім слід було опанувати свідомість західноукраїнського «ястребка», а не лише навчити його стріляти. Проте ці положення не виконувалися[61].

Документів, які б дозволяли системно говорити про спорядження та матеріальне забезпечення бійців радянських парамілітарних формувань у Карпатському краї, у нашому розпорядженні недостатньо. Наявні ж матеріали дозволяють стверджувати, що забезпечення озброєнням було на низькому рівні. Так, станом на 15 лютого 1947 р. у Станіславській області нараховувалося 274 батальйони, в яких перебувало 5405 осіб. На озброєнні вони мали 121 ручний кулемет, 493 автомата, 80 пістолетів, 3867 гвинтівок, 515 гранат і 206 486 патронів. Тобто, цим арсеналом можна було забезпечити 4561 бійця із наявних 5405. Окрім цього, преміальний фонд ББ УМВС Станіславщини був досить бідним — лише 93 пари ялових чобіт, 5 пар кирзових, 1 пара черевиків, 661 м різноманітної «мануфактури», 1 пара штанів, 10 натільних кальсонів, 1 сорочка, 2 натільних сорочки[62]. Значно кращою була ситуація у Чернівецькій області,

---

[59] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 75 (1953), спр. 6, арк. 327.

[60] *Сергійчук В.* Десять буремних років… – С. 489.

[61] ДАЛО, ф. 5001, оп. 8, спр. 265, арк. 159–161; оп. 7, спр. 222, арк. 23–24.

[62] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 90 (1951), спр. 66, арк. 5–6.

де діяло 227 ВБ у складі 3368 бійців. На озброєнні в них було 69 ручних кулеметів, 403 автомата, 3267 гвинтівок, 1650 ручних гранат, 256 200 патронів. Цим можна було забезпечити 3739 осіб. Причому на складі 4-го відділення ВББ додатково зберігалося 20 ручних кулеметів, 1 автомат, 47 гвинтівок, 1744 ручні гранати, 908 774 одиниці боєприпасів для вогнепальної зброї та 1030 сигнальних патронів[63]. Кращим, порівняно зі Станіславщиною, було й матеріально-побутове забезпечення чернівецьких ВБ. Так, у місцевому преміальному фонді налічувалося 4 пари чобіт, 38 пар черевиків, 10 пар вовняних штанів, 1 пара трикотажної білизни, 216,08 м різної «мануфактури», 31,07 м грубошерстого сукна[64]. Був і оперативний «гардероб»: 1 темно-сірий костюм, коверкот військовий — 7,95 м, коверкот цивільний 27,08 м, трико імпортне — 63,05 м, шовк підкладковий — 60 см, зефір для сорочок — 24,06 м, драп чорний — 88 м, темно-синє сукно — 113,02 м, черевики — 8 пар, 44 пари флотських чобіт[65].

На підставі аналізу радянської документації можемо стверджувати, що найкраща ситуація з військово-матеріальним забезпеченням ВБ станом на 1 лютого 1947 р. склалася на Дрогобиччині. Так, згідно з актами прийому-передачі, міськрайвідділи МДБ прийняли від МВС 96 батальйонів у складі 1873 бійців, на озброєнні яких було 413 гвинтівок вітчизняного (калібр 7,62 мм) та 2268 іноземного (7,92 мм) виробництва, 229 автоматів ППШ й 23 ППС, 50 ручних кулеметів, 1 станковий кулемет «Максим», 23 кулемети МҐ-34, 139 гвинтівок СВТ-40, 58 російських карабінів, 1 кулемет ДП, 803 гранати РҐД і 189 Ф-1, 326 499 патронів до гвинтівок калібру 7,62 мм, 522 947 пістолетних набоїв, 119 701 боєприпас до гвинтівок 7,92 мм, 4 освітлювальних патрони, 32 автомата, 4 освітлювальних пістолети, 577 пістолетів «Парабелум» тощо. На матеріальному забезпеченні числилося 54,3 м цивільного та 108,8 м військового ко-

---

[63] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 90 (1951), спр. 64, арк. 7.

[64] Там само, арк. 7–10, 12.

[65] Там само, арк. 7.

веркоту, 46,6 м імпортного трико, 136,4 м шовкової підкладки, 56 м зефіру сорочкового, 96 м імпортного драпу, 114 м темно-синього сукна, 12 пар напівчобіт, 61 пара флотських черевиків[66]. Згодом військово-матеріальне забезпечення ГОГП якісно поліпшувалося, хоча проблеми у цьому плані не зникли.

Недостатня увага з боку місцевих органів НКВС–МВС та партійних структур до належного рівня організації ВБ зрештою вилилася в постійні дисциплінарно-функціональні упущення[67]. Власне слабкий рівень дисциплінарної організованості ВБ та ГОГП проявлявся в таких далеко не епізодичних проявах.

Порушення «соціалістичної законності». У всіх областях Західної України бійці радянських парамілітарних формувань скоювали злочини у вигляді підпалів будинків, конфіскації майна, убивств громадян без суду й слідства тощо[68]. Попри партійні настанови та рішення обкомів і райкомів щодо «зміцнення боєздатності» ці злочинні дії, можливо, у менших масштабах, усе ж тривали протягом усього часу існування цих структур. Як повідомляв виконуючий обов'язки прокурора Дрогобицької області Кравченко, 31 березня 1946 р. у с. Страшевичі Старосамбірського району 4 бійців ВБ на чолі з оперативними працівниками РВ МВС Макаренком, Кругловим та Васильєвим під виглядом «повстанців» пограбували будинок місцевого селянина[69]. В іншому випадку в ніч на 18 вересня 1952 р. старший ГОГП с. Тарнавка Старосамбірського району Сорока спільно з членами групи Дідуном і Ковальцем обікрали сільський магазин[70]. Подібні випадки кваліфікувалися як типові.

Добровільна здача зброї бійцями ВБ та ГОГП українським повстанцям. Акції підпілля щодо роззброєння радянських парамілітарних формувань відбувалися по всьому Карпатському

---

[66] ДА СБ України, ф. 2, оп. 90 (1951), спр. 62, арк. 6–7.

[67] ДАЛО, ф. 5001, оп. 2, спр. 125, арк. 41.

[68] Там само, оп. 6, спр. 47, арк. 30.

[69] *Сергійчук В.* Десять буремних років… – С. 498.

[70] ГДА СБ України, ф. 71, оп. 6, спр. 341, арк. 154.

краю[71]. Найбільше їх було у Дрогобицькій і Станіславській областях. Зафіксовано цікаві дані щодо захоплення зброї. За одинадцять місяців 1946 р. учасники підпілля у західних областях УРСР здійснили 154 одиничних і групових роззброєння бійців ВБ, при цьому було здобуто 1370 одиниць зброї[72]. У період із серпня 1948 по 1 квітня 1949 рр. відбулося 62 випадки роззброєння ГОГП, унаслідок чого на Дрогобиччині таким чином повстанці заволоділи 110, Станіславщині — 45, Чернівеччині — 12, Закарпатті — 3 одиницями зброї[73]. Найбільш характерний випадок стався 23 квітня 1946 р. у с. Козина Жовтнівського району Станіславської області (тепер Тисменицький р-н Івано-Франківської обл.). На РВ МВС було здійснено наліт, під час якого роззброєно бійців ВБ із захопленням 20 гвинтівок та ручного кулемета[74]. У ніч з 10 на 11 травня 1946 р. підпільна група напала на ВБ сіл Желибори, Нові Скоморохи, Старі Скоморохи Галицького району, де було вилучено 45 гвинтівок і 3 автомата[75]. З 8 на 9 березня 1947 р. у с. Баянчук Заставнівського району повстанці поодинці роззброїли 10 бійців винищувального батальйону[76]. 24 червня 1947 р. у с. Березняки Свалявського району на Закарпатті підпільники захопили 3 бійців ВБ, яких потім відпустили, відібравши в них гвинтівки угорського виробництва[77].

Роззброєння бійців ВБ і ГОГП повстанськими відділами тривало і в наступні роки. Так, 27 жовтня 1948 р. боївка Пригари в

---

[71] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 32 (1960), спр. 3, арк. 7; спр. 4, арк. 196 зв.; 206, 313; т. 8, арк. 195, 340 зв.; т. 10, арк. 162, 373–374; т. 11, арк. 16, 68, 200; т. 12, арк. 30; ф. 71, оп. 6, спр. 14, арк. 37; спр. 54, арк. 85, 97–98, 152; спр. 72, арк. 5; спр. 98, арк. 35 зв.–36; спр. 112, арк. 79–81; спр. 176, арк. 5; спр. 606, арк. 12 зв.; ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 177–178.

[72] Там само, ф. 2, оп. 70 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 46.

[73] Там само, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 229.

[74] Там само, ф. 2, оп. 89 (1951), спр. 40, арк. 297.

[75] Там само, арк. 339.

[76] Там само, оп. 34 (1960), спр. 7, арк. 125.

[77] Там само, арк. 65.

кількості 6 осіб здійснила напад на с. Вільшани Хустського району. Під час обшуку у трьох бійців групи охорони громадського порядку вони вилучили гвинтівки, а її старшого намагалися розстріляти, однак йому вдалося втекти[78]. 4 квітня 1950 р. у с. Стриганці Тисменицького району на Станіславщині озброєна група за допомогою старшого та члена ГОГП здійснила напад на чергове приміщення, звідки забрала 10 гвинтівок[79]. Під час роззброєння повстанцями ВБ і ГОГП траплялися випадки ліквідації самими бійцями радянських парамілітарних формувань своїх керівників[80].

Невиконання наказів командування та саботаж. У зв'язку з кримінальною відповідальністю за скоєння означених дій такі випадки траплялися нечасто, виражаючись у відмові воювати з українськими повстанцями. Так, під час нападу сотні «Крилаті» на райцентр Журавно 13 січня 1945 р., 8 бійців ВБ ухилилися від бою та розбіглися, залишивши повстанцям 15 гвинтівок[81]. Цікавий випадок відбувся у Славську, де 13 червня 1945 р. 17 «стрибків» не лише покинули службу, але й звільнили 28 родин, яких мали депортувати до Сибіру, прихопивши з собою 13 гвинтівок, 2 ручних кулемета й до 2000 патронів[82].

Перехід в УПА. Практично відразу після створення ВБ і ГОГП мали місце факти переходу бійців радянських парамілітарних формувань до загонів підпілля[83]. Так, за одинадцять місяців 1946 р. у західних областях УРСР трапилося 37 таких випадків[84]. Особливого резонансу набули події 8 квітня 1945 р.,

---

[78] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 34 (1960), спр. 6, арк. 164.

[79] Там само, ф. 13, спр. 372, т. 98, арк. 16.

[80] Там само, оп. 57 (1953), спр. 1, т. 4, арк. 186.

[81] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 46, арк. 22.

[82] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 89 (1959), спр. 104, арк. 21; ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 242; ф. 71, оп. 6, спр. 33, арк. 103; ТДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 50, арк. 141.

[83] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 89 (1959), спр. 105, арк. 33; ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 47, арк. 11; спр. 51, арк. 11; спр. 56, арк. 109–110.

[84] ДА СБ України, ф. 2, оп. 70 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 47.

коли оперативно-військова група у складі 95 осіб після проведення операції у с. Підмихайлівці на Рогатинщині в районі с. Колоколин, що у 6 км від райцентру Букачівці, потрапила у засідку. У бою загинуло 7, а 13 осіб зазнали поранень. Крім цього, 15 бійців ВБ перейшли на бік УПА. Націоналісти здобули станковий кулемет, міномет, 4 автомата, 2 пістолета, 9 коней і 3 підводи[85]. Поширеним стало явище переходу в підпілля членів винищувальних батальйонів у Дрогобицькій та Станіславській областях[86]. У значно меншій мірі, але такі випадки були й на Чернівеччині та Закарпатті. Неординарна подія трапилася в листопаді 1945 р. у с. Мариничі Вижницького (тепер Путильського) району, коли після розмови В. Савчака-«Сталя» і Мирослава Сулятицького-«Кривоноса» з бійцями ВБ останні не просто перейшли на бік підпілля, але й створили каральну боївку СБ у складі 8 осіб[87]. Відзначалися випадки співпраці бійців ВБ і ГОГП із повстанцями[88]. За 20–25 березня 1946 р. у чотирьох селах Жовтнівського району на Станіславщині винищувальні батальйони дезертирували. Причому, аби уникнути репресій із боку влади, «стрибки» розбіглися, здійнявши перед цим безладну стрілянину[89].

Перехід «яструбків» в УПА часто супроводжувався ліквідацією своїх командирів, оперативних працівників органів держбезпеки, дільничних міліціонерів[90]. Факти переходу бійців радянських парамілітарних формувань на бік підпілля відбувалися протягом усього часу їх функціонування[91]. Тим самим вони демонстрували свою реальну позицію щодо радянської влади й, водночас, намагалися забезпечити позитивне ставлення до себе відповідних структур повстанців, передусім СБ ОУН.

---

[85] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 55 (1953), спр. 5, т. 2, арк. 78.

[86] Там само, ф. 71, оп. 6, спр. 13, арк. 114; спр. 72, арк. 1.

[87] Там само, ф. 2, оп. 34, спр. 3, арк. 59.

[88] Там само, оп. 34 (1960), спр. 9, арк. 82.

[89] Там само, ф. 13, спр. 376, т. 52.

[90] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 50, арк. 40.

[91] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 229–233.

Проникнення підпільників до ВБ і ГОГП. Для українського визвольного руху практика «валенродизму» була аж ніяк не новою та охоплювала в тому числі радянські парамілітарні структури. «Засміченість» ВБ ненадійними кадрами, які співпрацювали з підпіллям, не була таємницею. Так, окремі з них збирали продукти харчування, постачали зброю й боєприпаси та навіть розклеювали націоналістичні листівки[92]. Типовий випадок трапився 9 липня 1945 р., коли Снятинським райвідділом внутрішніх справ було заарештовано 8 бійців на чолі з командиром за вбивство дільничного вповноваженого РВ МВС Дроздова[93]. Перехід у підпілля відбувався через небажання виконувати завдання спецорганів[94]. Приклад активної співпраці «стрибків» з повстанцями мав місце на Снятинщині, де 5 легалізованих колишніх повстанців, які перебували у ВБ с. Драгасимів, підтримували зв'язок із підпіллям і брали участь в його акціях. Окрім цього, бійці ВБ у ніч з 13 на 14 травня 1946 р. імітували бій із повстанцями, а для правдивості та створення видимості оборони застрелили собаку[95].

Через співпрацю з підпіллям у с. Трушевичі Старосамбірського району Дрогобицької (тепер Львівської) області у травні 1946 р. було заарештовано 12 бійців ВБ[96]. Будучи командиром винищувального батальйону с. Модричі Дрогобицького району та дільничним уповноваженим РВ МВС по цьому ж селу Іван Панич налагодив тісну співпрацю з підпіллям (попереджав про заплановані антиповстанські операції). Він контактував безпосередньо із провідником Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Володимиром Боричком-«Андрієм»[97]. У Ланчинсько-

---

[92] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 89 (1959), спр. 107, арк. 53; спр. 109, арк. 85; оп. 32 (1960), спр. 9, арк. 290; ф. 71, оп. 6, спр. 112, арк. 82–86; спр. 89, арк. 90; спр. 194, арк. 73–74.

[93] Там само, ф. 2, оп. 89 (1959), спр. 104, арк. 35.

[94] Там само, ф. 71, оп. 6, спр. 89, арк. 66.

[95] Там само, ф. 2, оп. 56 (1953), спр. 6, т. 3, арк. 144, 147.

[96] Там само, ф. 71, оп. 6, спр. 112, арк. 78 зв.; спр. 152, арк. 77; спр. 124, арк. 126 зв.

[97] Там само, спр. П-23666, арк. 94 зв., 96.

му районі командир винищувального батальйону Михайло Бевицький брав участь у вбивстві дільничних уповноважених місцевого РВ МВС Носова і Храпунова. У липні 1946 р. за співпрацю з підпіллям було заарештовано 13 бійців ВБ с. Красне[98]. Аналогічною була ситуація на Чернівеччині[99].

Сотні подібних фактів змушували органи державної безпеки проводити постійні перевірки парамілітарних формувань. Так, станом на 28 квітня 1946 р. у Чернівецькій області було проінспектовано 182 винищувальних батальйони (1900 осіб). Відтак за здачу зброї без опору заарештували 5 бійців, відрахували, як таких, що не користуються довірою, 423 і розформували 1 батальйон, в якому було 10 осіб. Окрім цього, було організовано 5 нових батальйонів із 48 осіб. На цей час налічувалося 339 ВБ (3865 осіб) з уведеними до їх складу 196 агентами органів МДБ[100].

Проблема співпраці ВБ та ГОГП із підпіллям існувала постійно. Начальник УМДБ Дрогобицької області С. Стехов 1 липня 1952 р. писав, що в результаті періодичних перевірок у цьому році зі складу ГОГП було відраховано 223 особи, із них 4 — за зв'язок із підпіллям, 68 — як таких, що не виправдали політичної довіри, 46 — «морально нестійких», 103 — через недисциплінованість і 2 — за кримінальні злочини[101]. На нашу думку, зазначені цифри не відображали всієї повноти ситуації, проте комплекс документів, які б висвітлювали ці питання, відсутній.

Водночас слід наголосити, що здійснення чекістських перевірок із широким застосуванням репресій для самих органів держбезпеки мало негативні наслідки. Так, в «Огляді організаційно-політичної роботи» із Чернівеччини за 31 грудня 1945 р. зазначалося:

> «Надзвичайною перешкодою у розгортанні роботи були істребітельні батальйони, які досить активно включалися в боротьбу з нашим рухом. Це складне колись питання допо-

---

[98] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 89 (1959), спр. 105, арк. 21–22.

[99] Там само, оп. 19 (1959), спр. 26, арк. 194.

[100] Там само, оп. 89 (1951), спр. 47, арк. 125.

[101] Там само, оп. 99, спр. 2, т. 3, арк. 424–425.

могло нам частинно розв'язати саме НКДБ, яке в місяцях серпні–вересні на тілі істребітельних баталіонів перевело цілу чергу дивовижних експериментів: як арештування істребітелів, а за грабунки, що попередньо свідомо було толероване, звільнювання зі служби, заміна старших істребітелів молодими з [19]26 і [19]27 рр. нар. [...] Багато істребітельних банд зложило добровільно зброю. [...] Зараз органи НКДБ розпочали в цілій області формування нових істребітельних баталіонів. [...] Бувають випадки, що за спосіб вербовки служить арештування і кількаденна тюрма. [...] Вони (винищувальні батальйони — *В. І.*) використовують кожну нагоду, щоб розбігтися»[102].

Слід відзначити, що співпраця відбувалася не лише у 1940-х рр. — вона тривала постійно, хоча органи держбезпеки повсякчас намагалися викоренити це явище. Такі факти відзначалися навіть у 1952 р. В основному націоналісти використовували бійців груп охорони громадського порядку, які за завданням туди проникали, передавали інформацію, набої, виконували окремі доручення підпільників[103].

Водночас зазначалося, що фактів зв'язків оунівського підпілля з бійцями ГОГП на території Львівської і Станіславської областей у 1952 р. не виявлено. Такий стан речей, як на Дрогобиччині, пояснювався незадовільною постановкою агентурної роботи серед бійців ГОГП[104]. Наприклад, у травні 1952 р. було засуджено двадцятиоднорічного О. Скидана, котрий як член ГОГП у с. Петраш до цього часу спільно з дружиною та її батьками підтримував тісний контакт із повстанцями Ю. Матвіївим-«Недобитим», М. Кричуном-«Черемшиною», «Соколом» та ін. За завданням підпілля він займався збором даних, а також продуктів харчування, одягу, надавав свій будинок для переховування[105]. І такі випадки були непоодинокими[106].

---

[102] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 7, арк. 367.

[103] Там само, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 1, арк. 186, 203.

[104] Там само, арк. 200.

[105] Там само, арк. 206.

[106] Там само.

Водночас чекісти констатували, що попри серйозні прогалини (зрада з боку особового складу груп, передача зброї підпіллю, дезертирство тощо) парамілітарні формування, по-перше, відігравали велику агітаційну роль, що впливала на місцеве населення, а по-друге, при правильному використанні вони були незамінними помічниками в боротьбі проти підпілля (бійці добре знали місцеві умови, села й хутори, лісові стежки, місця, де могли переховуватися повстанці)[107]. За словами начальника Чернівецького обласного НКВС підполковника Біленка, «стрибки» необхідні були в кожному селі, інакше, мовляв, «перший-ліпший дядько вб'є тебе патиком з-за тину»[108].

Часто небажання бійців ВБ і ГОГП воювати з повстанцями пояснювалося не лише тим, що вони були їх односельцями чи родичами, але й *цілеспрямованими заходами українського підпілля,* яке широко використовувало пропаганду, бойові дії та індивідуальний терор. Перші пропагандистські звернення до бійців ВБ датуються вже 1944 р.[109] Так, в одному з них оунівці, попередньо порівнявши «стрибків» з Юдою, яничарами та єврейською міліцією, закликали:

> «Істребітелі! Ви встали на шлях позорного на весь світ падіння, зради і провокації. Ви вступили на службу НКВС і приймаєте активну участь в боротьбі проти українського народу і його захисників — Української повстанської армії»[110].

Особливо активна психологічна атака на бійців ВБ була проведена у червні 1945 р., коли на Дрогобиччині та Станіславщині з'явилися листівки такого змісту:

> «Відозва. З днем 8.6.45 року наказується стрібкам перестати ворожу роботу в НКВС, забрати зброю, повбивати більшовицьку сволоту і перейти на сторону УПА. Вам проступки будуть прощені [якщо] зголоситься дня 20.6.1945 року, но

---

[107] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 184–185.

[108] Там само, спр. 376, т. 82, арк. 196.

[109] Там само, ф. 71, оп. 6, спр. 51, арк. 34.

[110] Там само, спр. 112, арк. 78 зв. – 79; ф. 2-Н, оп. 56, спр. 4, т. 3, арк. 59.

коли цього не виконаєте будим уважати вас ворогами своєї нації і повидем проти вас кроваву боротьбу»[111].

Свої заклики повстанці інколи підкріплювали терористичними методами, привселюдно страчуючи бійців радянських парамілітарних формувань.

Збройна боротьба також розпочиналася одразу з виникненням винищувальних батальйонів. Відповідно до радянських даних, за період від серпня 1944 до 23 березня 1945 рр. у Дрогобицькій області загинуло 140 командирів і бійців ВБ. Зауважимо, що втрати інших структур за цей період були значно меншими, наприклад, працівників НКВС і НКДБ — 43, радянсько-партійного активу — 97, командирів і бійців ЧА — 108 осіб[112]. Лише протягом грудня 1944 р. на Дрогобиччині повстанці вбили 27 «стрибків»[113].

Особливо активних членів ВБ та ГОГП рішуче карали[114]. Наприклад, у червні 1946 р. націоналісти захопили начальника винищувального батальйону у с. Суходіл на Рожнятинщині І. Торавина. У період нацистської окупації (до вересня 1945 р.) він був станичним села, а вже у січні 1946 р. очолив місцевий ВБ, почавши активно співпрацювати з органами держбезпеки та завербувавши майже всю сільську молодь. За це й був ліквідований[115]. Подібна доля спіткала й начальника винищувального батальйону у с. Лоп'янка — колишнього станичного Балавного-«Кармелюка»[116].

Боївки УПА практикували напади на ВБ у селах. Так, у ніч на 30 квітня 1945 р. 30 повстанців, озброєних ручними кулеметами, автоматами та гранатами, у с. Грабівниця Добромильського району оточили приміщення сільської ради, де перебувало 8 бійців на чолі з дільничним уповноваженим РВ НКВС Ка-

---

[111] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 51, арк. 23; спр. 56, арк. 162.

[112] Там само, спр. 49, арк. 121.

[113] Там само, спр. 47, арк. 5.

[114] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 52, арк. 8–10, 15–20, 23.

[115] Там само, арк. 17.

[116] Там само, арк. 19.

мінським. Після короткого бою упівці підпалили будівлю, а також хати «стрибків» Роспендовського і Сікорського[117]. 2 травня у с. Стрілецький Кут на Кіцманщині підпільники чисельністю до 20 осіб убили голову, секретаря сільради й 4 членів ВБ[118]. У ніч на 9 листопада група «Скуби» (30–40 чол.), яка прийшла зі Станіславщини, здійснила напад на село Мареничі Вижницького району. У результаті бою загинуло 3 бійців винищувального батальйону, 1 був поранений, а 6 зникли безвісти[119]. 31 червня 1946 р. було вбито начальника ВБ Калуського РВ НКВС молодшого лейтенанта держбезпеки Іванова[120]. Такі акції продовжувалися й у подальшому. Так, 23 січня 1949 р. у с. Матіївці Коломийського району у бійців ГОГП підпільники відібрали 2 автомати, пістолет і значну кількість боєприпасів[121]. У наступні роки досить багато було випадків нападів на ГОГП на Дрогобиччині[122].

Унаслідок таких дій у багатьох селах Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської і Чернівецької областей ВБ просто перестали існувати. Оунівський «Суспільно-політичний огляд за м. червень 1945 р. (Дрогобиччина)» свідчив, що «стрибки»

> «у більшості зникли з сіл. Так відділи, як і кущі, вдарили по них сильно. Цілком нема вже їх в районі Підбуж, Дрогобич, докінчують їх в Турці, Борині, Стрілках. Є повністю в районах Меденичі, Дубляни. В цих районах стрибки мали станиці в кожному другому селі. В с. Улично (Дрогобич) з 80 стрибків залишилося 8 і ті сидять у Дрогобичі, в с. Кропивник і Гаї (Дрогобич) самі стрибки пострілили енкаведистів. Їх стрибки або криються, або пішли в ЧА чи арештовані»[123].

---

[117] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, арк. 28.

[118] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 34, спр. 1, арк. 134.

[119] Там само, спр. 2, арк. 180.

[120] Там само, оп. 55 (1953), спр. 5, т. 4, арк. 207.

[121] Там само, оп. 59 (1953), спр. 12, арк. 229.

[122] Там само, ф. 71, оп. 6, спр. 253, арк. 290.

[123] Там само, т. 71, арк. 318.

Провідник Карпатського крайового проводу ОУН Я. Мельник-«Роберт» в інструкції до керівника Станіславського окружного проводу «Всеволода» наголошував:

> «У жодному випадку не допускати створення в селах винищувальних батальйонів та комсомолу»[124].

Натомість провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН І. Лаврів-«Нечай» у вересні 1946 р. видав розпорядження, в якому передавав наказ крайового проводу ОУН «до останку розгромити істребків»[125].

Бійці ВБ і ГОГП не надто прагнули воювати з націоналістами та будь-що намагалися уникати бойових зіткнень. В «Інформативному звіті» за грудень 1945 р. із Чернівеччини, підписаному В. Савчаком-«Арпадом», зазначалося:

> «В Заставнянщині тільки дійшли вісті про рейд УПА, як стрибки почали хворіти та втікати зі станиць в рідні села, щоб не попасти до тих щасливців, яких большевики перекидували на ліквідацію рейду. В Вашківщині стрибки цілковито розгромлені і зараз в терені не діють. Найкращим лікарством на стрибків показались репресії матеріальні супроти родин стрибків, як палення хат і конфіскація майна. Особливо буковинці з психікою матеріаліста на це дуже чутливі. [...] всі стрибки покидають службу. В Сторожинеччині і Вижниччині стрибки ще чуються трохи краще, але є вже випадки дезерції і симуляції. Всі воліють іти в армію, до лісорубки, до радгоспів і ще куди хочеш, лише, щоб не до стрибків. Большевики, щоб зарадити критичному для них станові, розпочали в цілому терені мобілізацію до стрибків»[126].

У боротьбі з ВБ націоналісти вдавалися до індивідуального терору. Наприклад, у січні 1946 р. підпілля здійснило замах на активного «стрибка» П. Чуйка з с. Семаківці на Коломийщині.

---

[124] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 186.

[125] ДАЛО, ф. 5001, оп. 7, спр. 220, арк. 132.

[126] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 196.

Такі акції проводилися по всьому Карпатському краю[127]. Складалися детальні списки членів радянських парамілітарних формувань із зазначенням їх біографічних даних та прикмет[128].

Співробітники органів держбезпеки, аналізуючи заходи українських повстанців у боротьбі зі «стрибками», наголошували на їх прагненні залякати останніх погрозами знищення родин[129]. Безумовно, це могло мати місце, однак повстанські документи свідчать, що провідники підпілля забороняли ліквідовувати сім'ї[130]. Звісно, під час бою чи «екзекутивних акцій» могли постраждати й родичі бійців парамілітарних формувань[131].

Повстанці, як уже зазначалося, удавалися до терору щодо ворогів, який полягав не лише у вбивствах, а й у знищенні помешкань та господарств. Зокрема, у ніч на 28 листопада 1945 р. у с. Ракове Старосамбірського району було спалено 10 хат, що належали бійцям ВБ[132]. Траплялися випадки, що українські підпільники знищували навіть колишніх «стрибків»[133]. З іншого боку, упівці неодноразово відпускали полонених після відповідних розмов із ними[134].

Таке ставлення підпілля ОУН та підрозділів УПА до бійців ВБ, звісно, не могло не позначитися на боєздатності цих формувань. Однак не слід уважати, що ВБ та ГОГП грали роль «хлопчиків для биття». Інколи вони мали успіхи у протистоянні з українськими повстанцями, особливо після того, як наприкінці 1944 – на початку 1945 рр. усі ВБ перевели на казармове становище. Лише протягом 1944–1945 рр. у Дрогобицькій області за участі бійців винищувальних батальйонів було затримано 2084

---

[127] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 52, арк. 24, 26, 29–31.

[128] Там само, арк. 11.

[129] ДАЛО, ф. 5001, оп. 6, спр. 51, арк. 23, 37; спр. 56, арк. 162, 181.

[130] Там само, спр. 46, арк. 190.

[131] Там само, спр. 56, арк 28, 152; оп. 8, спр. 264, арк. 37.

[132] Там само, спр. 53, арк. 142.

[133] Там само, арк. 211; оп. 8, спр. 264, арк. 19.

[134] Там само, спр. 56, арк. 62–63.

особи, убито 2181, на Станіславщині — 6000/3173, Чернівеччині — 669/226. Загалом по всій Західній Україні затримано 22 232 особи, убито 10 551[135].

У 3-му кварталі 1945 р. ВБ провели 3090 бойових операцій із ліквідації підпілля, 4753 — із розшуку й затримання дезертирів, які переховувалися від призову, 3003 — з охорони залізниць і ліній зв'язку, 9492 — з охорони органів НКВС, НКДБ, райкомів, 3257 — з охорони затриманих, 1449 — з конвоювання затриманих і заарештованих[136]. Оперативним складом ВБ і ГОГП було затримано 1869 та вбито 1298 підпільників, 1468/1401 симпатиків, 676/5 «пособників», 1357/5 дезертирів, 1658/2 тих, хто ухилявся від служби в армії, 354/4 військовополонених, які втекли зі спецтаборів, затримано 36 осіб спецконтингенту, котрий утік зі спецтаборів, заарештовано 51 втікача з таборів і місць ув'язнення. Загалом за всіма категоріями затримано 7392 особи та 1381 вбито[137]. Як результат, було вилучено 1557 гвинтівок, 103 ручних кулемета, 221 автомат, 131 пістолет і револьвер, 107 315 патронів, 482 гранати, зібрано 1681 «антирадянську» листівку. Відзначено також і втрати ВБ у цей час: при операціях за завданням НКВС — 81 особа (вбито 37, поранено 33, зникло безвісти 11), при необережному поводженні зі зброєю — 10 (вбито 4, поранено 6), при акціях підпілля — 135 (вбито 78, поранено 23, пропало безвісти 34)[138].

Для порівняння наведемо цифри за 4-й квартал 1945 р. Так, під керівництвом оперативного складу органів НКВС силами ВБ було проведено 2621 бойову операцію з ліквідації підпілля, 1394 операції з розшуку й затримання дезертирів, що ухилялися від призову, мобілізації, 879 нарядів з охорони залізниці і ліній зв'язку, 2928 нарядів з охорони органів НКВС–НКДБ, РК КП(б)У та інших установ і підприємств, 399 нарядів із конвоювання затриманих і заарештованих. У результаті було затрима-

---

[135] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 132.

[136] Там само, ф. 2, оп. 75 (1953), спр. 3, арк. 181–182.

[137] Там само, арк. 182.

[138] Там само, арк. 183.

но 783 й убито 584 підпільника, 614/19 симпатиків, затримано 71 «пособника», 231 дезертира, 510 тих, хто ухилявся від служби в армії, 59 військовополонених, які втекли зі спецтаборів, 7 утікачів зі спецтаборів, 15 тих, хто втік із таборів і місць ув'язнення. Усього вбито 603 й затримано 2290 осіб. Крім цього, вилучено 424 гвинтівки, 28 ручних кулеметів, 97 автоматів, 26 пістолетів і револьверів, 117 гранат, 28 123 патрона[139].

Завдяки таким успіхам у 4-му кварталі 1945 р. за активну боротьбу з оунівським підпіллям було премійовано 526 командирів і бійців ВБ[140]. Серед них у Чернівецькій області 3 — цінними подарунками, а 6 осіб — матеріальними винагородами на суму 2300 руб. По Станіславській, Дрогобицькій і Закарпатській областях нікого не нагороджували — очевидно, тут парамілітарні формування не показали потрібного результату[141]. Водночас як заохочення застосовували виплату бійцям ВБ, які не мали офіцерських звань, зарплат. До речі, це було поширеним явищем і серйозним порушенням водночас. Так, із 35 начальників ВБ тільки 4 мали міліцейські звання, однак усі отримували офіцерську заробітну плату[142]. Пізніше за добросовісне виконання обов'язків бійців ГОГП нагороджували медаллю «За відмінну службу з охорони громадського порядку»[143] .

Значні успіхи ВБ мали й за одинадцять місяців 1946 р. Так, здійснюючи оперативно-бойову та службову діяльність, вони провели 29 973 операції й засідки. У результаті було вбито 1219 повстанців, затримано 6424, вилучено 2835 одиниць зброї, зруйновано 832 криївки. Водночас здійснювалася охорона 649 господарських об'єктів[144] .

---

[139] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 75 (1953), спр. 6, арк. 317–318.

[140] Там само, арк. 313.

[141] Там само, арк. 314.

[142] Там само, оп. 57 (1953), спр. 1, т. 3, арк. 94.

[143] Там само, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 1, арк. 205.

[144] Там само, ф. 2, оп. 70 (1953), спр. 6, т. 2, арк. 45; оп. 36 (1960), спр. 3, арк. 25.

Порівнювати результативність діяльності ВБ та ГОГП ми можемо завдяки радянським документам, які демонструють значні показники. Так, за період з 1 січня по 12 вересня 1946 р. у Дрогобицькій області діяло 105 озброєних ВБ у складі 1803 осіб, які провели 1445 операцій і засідок, убили 143 підпільника і симпатика, затримали 864 повстанців та «пособників», вилучили 204 одиниці зброї. Водночас націоналісти здійснили 14 нападів на ВБ, при яких було вбито 34, поранено 7 і зникло безвісти 6 чол., відбили 6 нападів. У Станіславській області діяло 237 озброєних ВБ (4969 осіб), які провели 3078 операцій і засідок проти підпілля, знищили 178 повстанців і симпатиків, затримали 1390, вилучили 102 одиниці зброї. У відповідь на це націоналісти здійснили 92 напади на ВБ, убивши 83, поранивши 36 чол. (при цьому пропало безвісти 58), відбили 33 напади. У Чернівецькій області діяло 245 озброєних ВБ (3554 особи), які провели 438 операцій і засідок, убили 18 підпільників і симпатиків, затримали 72, вилучили 73 одиниці зброї. Натомість бійці ВБ зазнали 4 нападів, втративши вбитими 21, пораненими 16, зниклими безвісти 3 та відбивши 3 напади. Загалом у Західній Україні функціонувало 1617 озброєних ВБ у складі 33 740 осіб, які провели 16 907 операцій і засідок проти підпілля, знищили 1004 повстанців і симпатиків, затримали 5410, вилучили 2092 одиниці зброї, зазнавши 250 нападів націоналістів, при яких було вбито 325, поранено 111, пропало безвісти 108 членів радянських парамілітарних формувань. Удалося відбити 71 напад[145]. Маємо всі підстави зробити висновок, що найзапекліша боротьба тривала на Станіславщині, значно меншими масштабами протистояння відрізнялися Дрогобицька та Чернівецька області.

Після реорганізації ВБ й утворення ГОГП останні виявилися доволі ефективними при охороні населених пунктів, підприємств, установ. Наприклад, у липні–серпні 1948 р. на ГОГП було здійснено 78 нападів, з яких успішно відбито 59, не прийнято бою у 13 випадках: у тому числі на Дрогобиччині — 9 нападів, відбито 4, не прийнято бою в 4 випадках; на Станіславщині —

[145] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 97, арк. 131.

4 напади, відбито 1, не прийнято боїв 2; у Чернівецькій області — 1 напад, успішно відбито також 1; на Закарпатті нападів не було[146].

Найбільш характерна акція, до якої залучалися парамілітарні формування, відбулася 3 березня 1949 р., під час якої ГОГП колгоспу «Нове життя» с. Чернолізці Тисменицького району під керівництвом дільничного вповноваженого райвідділу внутрішніх справ ліквідувала озброєну групу чисельністю 11 осіб, члени якої здійснили ряд акцій, у тому числі поранили голову колгоспу[147].

Утім, слід зазначити, що особливою активністю ГОГП, як і їх попередники — винищувальні батальйони, не відзначалися. Із моменту організації (з 1 серпня 1948 по 1 травня 1949 рр.) групи сприяння охороні громадського порядку відбили 111 нападів на колгоспи. Під час боїв було вбито 98 і затримано 88 підпільників, а також заарештовано 297 симпатиків і 2649 кримінальників. Удалося вилучити 21 кулемет, 51 автомат, 184 гвинтівки і 93 пістолети. Водночас ГОГП зазнавали втрат — за цей період вони не дорахувалися 86 осіб убитими й 35 пораненими[148].

У подальші роки з огляду на чисельне зменшення підпілля органи держбезпеки відзначали поліпшення показників діяльності парамілітарних формувань. Зокрема, у документах про результати роботи ГОГП за 1949 і перше півріччя 1950 рр. зазначалося, що вони з поставленими завданнями справляються. У цей же час було вбито 265 підпільників, затримано 261, 723 «пособника», 1580 втікачів із місць ув'язнення, 6528 осіб різного кримінального елементу[149]. Членами ГОГП і дільничними вповноваженими міліції в підпільників та населення за цей час вилучено 1567 одиниць зброї (у тому числі 33 кулемети, 213 автоматів, 880 гвинтівок, 442 револьвери і пістолети), 460 гра-

---

[146] ГДА СБ України, ф. 2, оп. 92 (1951), спр. 14, арк. 8.

[147] Там само, ф. 13, спр. 372, т. 98, арк. 7.

[148] Там само, ф. 2, оп. 92 (1951), спр. 9, арк. 11–12; оп. 89 (1959), спр. 105, арк. 290.

[149] Там само, ф. 13, спр. 372, т. 98, арк. 1.

нат і 40 763 патрона. У свою чергу, повстанці протягом 1949 р. здійснили 208 нападів на колгоспи, із них лише 138 відбито, а в першому півріччі 1950 р., відповідно, 30/21 (у 1949 р. у Дрогобицькій області 19 нападів, з яких 15 відбито; у першому півріччі 1950 р. — 2/2; у 1949 р. у Станіславській — 29/21; першому півріччі 1950 р. — 8/8; у 1949 р. на Закарпатті — 1 напад; першому півріччі 1950 р. — також 1)[150].

І все ж про слабку бойову ефективність радянських парамілітарних формувань Станіславської, Дрогобицької та Львівської областей писав у листі від 5 січня 1946 р. на ім'я М. Хрущова майор М. Битюков:

> «Районні органи НКВС озброїли дітей і пенсіонерів та організували так звані винищувальні батальйони, які боротьби не ведуть, бою з бандами не приймають, а інколи навіть зі зброєю переходять у банди. Бійці винищувальних батальйонів боротьби з бандами не ведуть, а лише прикриваються цим та не виконують обов'язків перед державою, у селах порушують радянську законність і пиячать. Час уже їх розігнати, а замість них створити групи охорони й захисту по селах із кращої частини демобілізованих червоноармійців, періодично їх при воєнкоматах навчати»[151].

Протягом 1944–1955 рр. у західних областях УРСР загинуло 1525 бійців ВБ і ГОГП (1944 р. — відомостей немає, 1945 р. — 631, 1946 р. — 423, 1947 р. — 154, 1948 р. — 111, 1949 р. — 127, 1950 р. — 53, 1951 р. — 18, 1952 р. — 5, 1953 р. — 3, 1954–1955 рр. — інформація відсутня)[152]. У зв'язку з фактичною ліквідацією на 1954 р. визвольного руху у західних областях УРСР розпочалося розформування парамілітарних загонів як відтепер непотрібних.

---

[150] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 98, арк. 3.

[151] Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 16, спр. 31, арк. 18–21; Літопис УПА: Нова серія. – Т. 3. – К.; Торонто, 2001. – С. 183–189.

[152] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 92, арк. 190.

Підсумовуючи, зазначимо, що попри невисокий рівень бойової активності та ефективності, радянські парамілітарні формування відіграли свою роль у боротьбі з українським визвольним рухом. Принаймні, вони відтягували на себе певні сили повстанців та бойові й пропагандистські ресурси підпілля, а сам факт їх існування вносив розкол в українське суспільство. Зважаючи на це, можна погодитися з думкою Д. Вєдєнєєва й Г. Биструхіна, що широке застосування парамілітарних загонів посилювало громадянський характер збройного протистояння у Західній Україні[153].

Ильницкий В. Создание и деятельность в западных областях УССР советских парамилитарных формирований (1944–1954 гг.)

В статье на основе неизвестных и малоизвестных документов раскрывается проблема создания и деятельности советских парамилитарных формирований в западных областях УССР. Утверждается, что истребительные батальоны и группы охраны общественного порядка сыграли свою роль в борьбе с украинским освободительным движением.

Ключевые слова: истребительные батальоны, группы охраны общественного порядка, ОУН, УПА, парамилитарные формирования, спецорганы.

Il'nyts'kyi V. The formation and activities of soviet paramilitary formations in the western region USSR (1944–1954)

On the basis of unknown and little-known documents revealed the problem of the formation and activities of soviet paramilitary formations in the western region USSR. The author proved, GB, HOHP played a role in the fight against the liberation movement.

Key words: VB, HOHP, OUN, UPA, paramilitary formations, spetsorhany.

---

[153] *Вєдєнєєв Д., Биструхін Г.* Двобій без компромісів… – С. 334.